

ПОЕТИКА АВТОРСЬКОЇ ЖАНРОВОЇ НОМІНАЦІЇ: ШТРИХИ ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ

В. А. Просалова

Експлікація авторських інтенцій, реалізована в заголовковому комплексі, активізує читацьке сприйняття, включає художній твір у діалогічні чи, навпаки, опозиційні зв'язки з жанровим каноном, актуалізує певний жанровий код, притаманний іноді навіть іншому виду мистецтва, як, наприклад, у випадку з такими жанровими номінаціями, як «акварель» та «етюд», що відсилають реципієнта до живопису. Формат тез не дозволяє всебічно висвітлити поетику жанрових визначень, до яких удавалися прозаїки: ескіз, етюд, акварель, фрагмент, образок, шкід, повість-есе, роман-притча, роман-казка, роман-балада, роман-пісня, роман-колаж, роман-медитація у віршах та багато інших, тому висловлю лише кілька спостережень про такий жанровий ідентифікатор, як записки, що набув останнім часом значної популярності. Це зумовлено, очевидно, привабливістю наративної форми викладу, яка дає можливість глибоко проникати у внутрішній світ героя, вільно поєднувати різноманітні фрагменти в одне ціле, суб'єктивно висвітлювати події.

Розглянемо твори, в яких жанровим ідентифікатором постає авторське визначення «записки». Актуальність цього дослідження зумовлена значною кількістю художніх творів, автори яких у заголовковий комплекс винесли цю дефініцію: «Записки Тані М.» Галини Гордасевич, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк, «Записки пройдисвіта» Юрія Винничука, «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко, «Записки на зап'ястях» Лесі Воронюк, «Заручник спокуси, або Записки гламурного коханця» Олександра Горобця, «Записки сільського єврея» В'ячеслава Шнайдера, «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника. Авторський жанровий маркер «записки» орієнтує читача на достовірність (іноді фактографічність) опису подій, емоційність, уривчастість і фрагментарність записів.

Аналіз авторської номінації – один із основних способів жанрової ідентифікації твору, що може поєднувати ознаки кількох жанрів: оповідання чи повісті, щоденника, есе тощо. Жанр дефініція в заголовку чи підзаголовку визначає образ головного героя, який служить вираженням авторської позиції. Так, Лідія Чуковська, спілкуючись з Анною Ахматовою, записувала свої враження від зустрічей, щоб згодом відтворити образ поетеси, яка в роки репресій боялася записувати вірші, а якщо записувала, то давала прочитати для запам'ятовування, а потім спалювала. Її єдиний син – Лев Гумільов – був заарештований, тому поетеса мусила вистояти у чергах, щоб передати йому необхідні речі. Форма записок давала можливість відтворити образ великої поетеси, безпорадної, зацькованої і водночас сильної, мужньої.

Форма записок передбачала відтворення не лише достовірного матеріалу, що спостерігаємо, наприклад, у таких творах, як «Записки полоненого» Олекси Кобця, «Записки солдата» Івана Багмута, «Ближні підступи. Записки військового перекладача» Олени Ржевської, «Записки каторжанина» Євгена Іваничука, «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника, а й творення фіктивного художнього світу, як це спостерігаємо, скажімо, в «Записках Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка, «Записках Тані М.» Галини Гордасевич, «Записках Білого Пташка» Галини Пагутяк, «Записках українського самашедшого» Ліни Костенко.

Жанровим визначенням «записки» акцентовано насамперед авторство нотаток: за професійною приналежністю («Записки жандарма» Олександра Спиридовича, «Записки лікаря» Вікентія Вересаєва, «Записки юного лікаря» Михайла Булгакова, «Записки консула» Івана Кулика), статусом у суспільстві («Записки студента» Євгена Гребінки,

«Записки божевільного» Миколи Гоголя, «Записки провінціала» Іллі Ільфа, «Записки полоненого» Олексі Кобця, «Записки каторжанина» Євгена Іваничука, «Записки солдата» Омара Бредлі, «Записки блокадної людини» Лідії Гінзбург, «Ближні підступи. Записки військового перекладача» Олени Ржевської, «Записки українського повстанця (В лісах Лемківщини)» Івана Дмитрика, «Записки солдата» Івана Багмута, «Записки політв'язня» Юрія Мозіля, «Записки психопата» Венедикта Єрофєєва, «Записки пройдисвіта» Юрія Винничука, «Заручник спокуси, або Записки гламурного коханця» Олександра Горобця, «Записки шлюбного агента» Вікторії Фабішек, «Записки адвоката» Дмитра Фіолєвського, «Записки божевільної оптимістки» Дар'ї Донцової), національністю («Записки єврея» Григорія Богрова, «Записки сільського єврея» В'ячеслава Шнайдера, «Записки російської американки» Ольги Матич, «Записки українського самашедшого» Ліни Костенко), справжнім чи вигаданим ім'ям («Записки Кирпатого Мефістофеля» Володимира Винниченка, «Записки про Анну Ахматову» Лідії Чуковської, «Записки Тані М.» Галини Гордасевич, «Записки Білого Пташка» Галини Пагутяк). Отже, авторським жанровим визначенням «записки», акцентованим у назві чи підзаголовку твору, письменники вступали в діалог із попередниками, відсилали до подібних за формою текстів.

Меншою мірою виражена традиція називання записок за місцем їх ведення («Записки з келії» ченця Камо но Тьомея, «Записки в узголів'ї» японської письменниці Сей Сьонагон (Сей Шьонагон), «Записки з Мертвого дому», «Записки з підпілля» Федора Достоєвського, «Записки з пекла. Про пристрасті і спокуси» черниці Євфимії (Пашенко), «Із вогневих рубежів (записки біженця)» Миколи Тютюнника, «Уханський щоденник, записки з міста на карантині» китайської письменниці Фан Фан) чи місцем фіксації нотаток («Записки на манжетах» Михайла Булгакова, «Записки на серветках» Гарта Каллахана, «Записки на зап'ястях» Лесі Воронюк, «Записки на айфонах» трьох Олександрів: Малєнкова, Снегірєова і Ципкіна). Рідше в заголовковому комплексі вказана причина написання записок, як, наприклад, у «Записках від нудьги» Кенко-Хосі. Назва записок може містити вказівку на адресата твору: «Мої записки для дітей моїх, а якщо можна, і для інших» Сергія Соловйова, «Записки для моїх нащадків» Аріадни Борисової з Якутії.

Структура назви може бути ускладнена за рахунок додавання деталей, пояснення обставин дії, уточнення обсягу твору: «Пам'ятні записки титулярного радника Чухіна, чи Проста історія звичайного життя» Фадея Булгаріна, «Записки домовика. Рукопис без початку і без кінця, знайдений під голландською піччю у часи перебудови» Осипа Сенковського, «Краще я залишусь жінкою. Записки для моєї дочки про те, що таке бути жінкою» Елізабет Елліот, «Записки про те, як приємно у спеку розрізати стиглу диню на червоному блюді (подорож у Китай)» Леоніда Бежина, «Маленька дюмологія, чи Досить безглузді записки одного прихильника жанру “плаща і шпаги”...» Олександра Котлова. Алюзія на жанр «плаща і шпаги» підтверджує наявність різних жанрових кодів у записках Олександра Котлова, який реагує на романи Олександра Дюма. Авторські уточнення, доповнення надають назвам записок ексклюзивного характеру, виявляють експериментальний характер творів, прагнення авторів максимально виразити себе.

Авторська дефініція «записки» викликає у читача певні очікування щодо щирості, безпосередності викладу, довірливості інтонацій, служить показником свідомого вибору письменником жанрової стратегії. Авторське жанрове визначення відсилає до цілої низки творів, побудованих у формі нотаток, відвертих, сповідальних. Звернення до форми записок зумовлене потребою творчої особистості осмислити пережите, розповісти про побачене чи почуте, розкрити свій погляд на події суспільного чи особистого життя. У назвах записок домінує фіксація суб'єкта мовлення: за статусом у суспільстві, професією, справжнім чи вигаданим ім'ям, менша частина записок названа за місцем їх написання чи фіксації записів, зовсім мало назв відбиває орієнтацію на певне коло читачів.